

b) Comunicaciones

**Consideracions sobre virtuds i pastures al Pirineu,
amb especial referència a Andorra**

Por el Académico de Número Dr. Pedro Voltes Bou

El presente estudio forma parte de un dictamen que el autor entregó a entidades andorranas cuyo idioma oficial es el catalán.

El núcleo del estudio del presente trabajo se desarrolla en un territorio de Andorra, llamado "*Terreny de la Concordia*" entre los pueblos de Encamp y Canillo.

Se estudia con profusión la colisión de intereses entre territorios mencionados y las soluciones curiosas e imaginativas que se aplicaron para hacer compatibles las servidumbres y los pastizales.

Ens proposem de portar avui a l'Acadèmia notícia breu i gens exhaustiva d'un tema de la història econòmica de Catalunya que curiosament –i no és pas l'únic cas– ens ha arribat més ben documentat i viu a Andorra que a casa nostra. El nucli i botó de mostra del nostre assumpte radica en una singular fracció del territori andorrà que s'anomena tradicionalment Terreny de Concòrdia i es troba entre els comuns o municipis d'Encamp i Canillo constituint una extensió bastant considerable que dóna a primera vista la impressió de neutralitat entre les dues entitats. L'esmentada concòrdia es va firmar en 1672 amb el propòsit de posar fi a unes diferències entre ambdós municipis. Val a dir que amb més o menys interrupcions aquestes diferències han durat fins el nostre temps i que l'estudi i debat de les mateixes ha atorgat una vitalitat i eficàcia actuals a una sèrie de conceptes jurídics i econòmics antics que en altres bandes sonen a passats de vigència.

L'examen de la Concòrdia de 1672 permet comprovar que les prestacions mútues pactades s'emmotllen tan exactament en el concepte més general de servitud, i el plas-

men amb tanta claredat que no caldrà insistir gaire en el caràcter de tal amb que van néixer i que hom no pot tergiversar. El venerable manual de Dret Romà d' Eusebio Díaz, sense anar més lluny, porta la definició d'Elvers, segons la qual la servitud “es el derecho real por cuya virtud se obliga el dueño de una cosa a no ejercer en ella o a tolerar que se ejerza una actividad prefijada, en provecho de cosa ajena o de la persona titular del derecho” (vol.II, p.97). No és mai superflu de recordar, amb el mateix tractat a la mà, que “no es factible una servidumbre en cosa propia ni aun a favor del mismo dueño en otra cosa suya”, el qual vol dir que els Comuns d'Encamp i de Canillo, en establir la Concòrdia de 1672 i sotmetre aquella terra a unes servituds recíproques, la diferenciaven de llurs dominis propis. També indica aquell manual, i qualsevol altre, que una servitud no pot ésser presa ni en possessió ni en quasi-possessió ni devenir en propietat.

A l'estudi del prof. Font Rius sobre *Orígenes del régimen municipal de Cataluña* es dediquen unes àmplies consideracions a la pràctica de les “concòrdies” medievals –continuades també als temps moderns–, sistema usual de resoldre diferències i litigis. S'observa allí que sovint tals concòrdies es fan amb intervenció d'àrbitres, “probi”, o “boni homines”, i és prou sabut que aquests consellers, perits, mitjancers o simplement homes de bona fama i criteri, es van anar constituint en una mena de estament que acabà donant lloc al Consell governant de cada municipi, amb denominacions i atribucions molt diverses segons els llocs.

Amb actuació d'aquests pacificadors o sense ella, es registren a la Catalunya –i a l'Occident– medieval innombrables actes d'avinença i composició per tal de posar fi a litigis, partint de que al començament no hi ha tribunals fàcils d'abastar ni tampoc lleis tan detallades com per arribar a les realitats de cada dia. Es interessant d'anotar que els acords d'acabament d'un conflicte tenen el nom genèric de “concòrdia” en forma que hom pot suposar que aquesta paraula, a més del seu significat habitual, té l'específic de denotar aquella mena de pactes, i així, tan a la documentació antiga com als tractadistes que l'han estudiada, hom parla de “concòrdia” com un acte jurídic tipificat. A l'obra indicada de Font Rius i moltes d'altres es repeteixen com expressions ja rutinàries, “ad finem et concordiam devenerunt”, “venerunt ad finem et concordiam”, “ad bonam finem et ad veram cooncordiam”, “ad bonam pacis concordiam”, etc., per a designar els pactes esmentats.

L'Enciclopèdia Catalana ens referma en que, a més de la significació bàsica,

“concòrdia” té la de “acord per estipulació o convenença”, i, al donar exemples de l’ús antic del mot, ens posa en la pista d’uns altres continguts que té i que ens interessen molt a l’hora d’examinar la Concòrdia andorrana de 1672. En primer terme, veiem que la majoria del acords compresos en aquell concepte són tancats per **entitats públiques**, i així, verbigràcia, es parla de la “ Concòrdia de la reina Elionor”, que fou signada el any 1374 i va regir fins el segle passat les competències de les jurisdiccions reials i eclesiàstica en diversos casos.

En segon lloc, les concòrdies tradicionals i típiques són concloses amb caràcter **definitiu i inapel·lable**, incorporant la renúncia a tota mena de revisió, recurs, etc. i professant palesament que hom les concerta per a tota l’eternitat. Una i altra característiques es donen a la Concòrdia de 1672 on es conté: 1) una penalització de la part que la vulneri; 2) la responsabilitat dels béns dels dos comuns per a garantir el compliment d’aquella; 3) la renúncia a “noves constitutions, dividendals actions” i a la que la prosa del document diu curiosament “la pistola de Sant Adrià”, que es l’Epístola de l’Emperador Adrià, institució de Dret romà sobre fiançament d’obligacions, a més de la renúncia a “tots altres drets, consuetuts i costums”, i 4) la perpetuïtat del compromís “per ells i per los seus i per altres qualsevols personas presents i esdevenidors”, tot això assaonat amb vots i juraments venerables davant la mare de Deu de Meritxell.

Transcendència econòmica de les antigues pastures. ¡Error! Marcador no definido.

La col·lisió tradicional entre ramats i conreus.

Es pot comprovar des de nombrosos punts de vista la transcendència de la ramaderia a l’economia antiga i el grau en que els caràcters específics d’aquella riquesa donaven un perfil especial a la societat tradicional, que en certa mesura sobreviu a la nostra. Amb el cèlebre tractat de Julio Klein *La Mesta* a la mà (Madrid, 1936), recollirem d’antuvi la seva anotació de que el territori jurisdiccional de les ciutats espanyoles a l’època medieval i moderna era sovint tan gran com avui una província, i Joaquín Costa observa en el seu *Colectivismo Agrario*, (Madrid, 1898), que las ciutats de Cáceres, Badajoz i Plasencia tenien fins a cent quaranta pobles dins la seva jurisdicció, i que les comunitats aragoneses d’Albarracín, Daroca, Calatayud i Terol en comprenien 350.

Una de les principals motivacions d'aquest imperialisme de la gran ciutat sobre el camp del voltant consistia en l'apetència de dominar les pastures i els camins del rera país per a donar base a la ramaderia que alimentava a la ciutat. Ho veiem prou més endavant en el cas de Barcelona.

El rellevant interès econòmic de la ramaderia justifica que el mateix Klein pugui exclamar: "No hubo ningún período durante los largos anales de la trashumancia ganadera en que no encontremos desavenencias entre los pastores y las ciudades, con su invariable acompañamiento de multas, penalidades y gabelas... Los primeros testimonios de las migraciones anuales de ganado presentan a los pueblos imponiendo el pago obligatorio de daños y perjuicios a los invasores de sus tierras comunales. Existían también frecuentes violaciones de las leyes locales por parte de los extranjeros, intromisiones en la linde de los pastos, infracciones de pasos y puentes sujetos al pago de peaje o pontazgo... La aparición de los hatos ambulantes en los países mediterráneos produjo como inevitable consecuencia la lucha perenne entre labranzas y crianzas. La hostilidad se tradujo en penalidades impuestas por los labradores a las extralimitaciones de los ganaderos...".

Contemplem doncs una col·lisió entre els drets i els interessos dels propietaris i els dels ramaders i pastors, i ja avancem ara que en el curs d'aquest estudi nostre suggerirem més d'una vegada que el règim jurídic de les terres afectades queda profundament alterat per les servituds –sien necessàries, o bé imposades per un poder polític superior, sien pactades, o només tolerades, o, en fi, usurpades de ple– generades per l'anar i venir dels ramats d'una entitat per terres que siguin propietat d'una altra.

El problema (que consta prou al Dret romà) fou recollit a l'àrea ibèrica ja en època visigòtica al "Fuero Juzgo", més favorable als ramaders que als pagesos. Més tard, va cristal·litzant un cert empar legal als pagesos a la Península, i es perfilen els conceptes de "divisa" o "dehesa", de tancament dels "ejidos" o altres terres comunals, i, en síntesi, la creació d'uns espais reservats i protegits per als veïns de cada municipi. A finals del segle XII, entre els pastors era tradicional el concepte de les "cinco cosas vedadas", que eren cinc menes de conreus dels pobles que els ramats havien de respectar: els camps de cereals, les vinyes, els horts, els prats i les deveses. Més tard, a Castella, amb la "Mesta," i a altres regnes amb l'encoratjament de la ramaderia ovina en general i la cobejança dels impostos i rendes que donava, es va perdre el respecte envers les finques tancades, com és prou sabut i no cal recalcar.

Ens interessa especialment que, després d'aquestes consideracions genèriques, Klein dedica especial atenció a les valls pirenaïques, cosa que indica que el règim pastoral d'aquelles valls ve a ésser una mena de paradigma modèlic. D'aquí ve també que el puguem analitzar amb criteris clars i purs per que ha arribat fins a nosaltres sense contagis ni enterboliments. Diu així Klein (pp.146 i ss. de l'obra esmentada):

“El aislamiento de los valles del Pirineo presta un mayor interés a la historia pastoril de esta región. Del mismo modo que aquellas comunidades montañosas disfrutaban de instituciones políticas peculiares –Repúblicas y Confederaciones– inspiradas por las condiciones e ideas del lugar poco usuales, del mismo modo en la reglamentación de la trashumancia se desarrollaba un sistema económico puramente local y casi primitivo, con sus usos y procedimientos completamente independientes de toda influencia externa... Con frecuencia se llegaba a un acuerdo entre los habitantes de los diversos valles del Pirineo en relación a los derechos de pastoreo y a los tributos que tenían que pagar los hatos respectivos en sus migraciones anuales... Una de las cláusulas invariables de los convenios entre los valles era la relativa a los portazgos exigidos a los rebaños en marcha. La intrusión en pastos prohibidos, sobre todo en los campos cercados por los pueblos, se castigaba con una multa llamada “carnal” o “carnau”. El derecho a cobrar esta multa era cuidadosamente mantenido como uno de los principales privilegios de los habitantes de los valles...”

Després de fer al·lusió a la progressiva pressió que exercia el poder reial tant a França com a Espanya per tal d'influir en favor de les ovelles alterant les pràctiques tradicionals dels pobles, Klein continua:

“A pesar de las restricciones nacionales, estos pueblos serranos siguieron observando ciertas obligaciones mutuas en la forma de pago por los unos por el uso de los pastizales de otros. Estos pagos, naturalmente, tendían a convertirse en pagos fijos y consuetudinarios y habían sido generalmente unificados... Una supervivencia interesante de esos antiguos pagos se encuentra en el tributo que aún pagan los ganaderos del Béarn que emigran todos los años a Navarra. Su estancia está limitada a veintiocho días por convenio, empezando en una fecha determinada y durante este tiempo disfrutan de ciertos derechos de pasto y abrevadero mediante el pago de un tributo anual de tres reses vacunas de dos años...”

Dins el gran moviment legislador del segle XIII, hom veu, tant al *Fuero Real* com a les *Partidas* d'Alfons X, que ha anat madurant la voluntat d'equilibri entre els

ramaders i els pagesos, a la vegada que es solidificava la personalitat del comú municipal i es reforçava la seva aptitud per a tenir, conrear i tancar terres comunals. Calia el permís dels veïns per a que els ramats aliens hi transitessin i en general no eren admissibles els actes de possessió per part d'entitats alienes al comú. Aquests ideals dels veïns s'integraren repetidament en preceptes concrets dels furs i cartes de població concedits a dotzenes de viles per els monarques cristians en aquesta mateixa època.

Es prou notori que el dany més típic, voluminós i continuat que els conreus van patir de mans dels ramaders a finals de l'Edat Mitjana i durant la Moderna fou el perpetrat per la Mesta castellana. El debat jurídic sobre els títols pretesos per aquesta i els dels propietaris de les terres conté una sèrie de conceptes que ens serà profitós de contemplar. Una de les peces més sobresortints de tal debat és l'expedient format al "Consejo de Castilla", o *Memorial ajustado* de 1764, imprès el 1771. En aquest expedient va dictaminar com a fiscal d'aquell Consell el que més tard seria comte de Floridablanca, del qual recollim altres parers en un lloc a part del present estudi. Amb la seva profunda autoritat de jurisconsult, Floridablanca deia, entre altres opinions que ens convé d'aprofitar:

“Si se considera bien lo que es la posesión privilegiada que se ha introducido en favor de los trashumantes y extensión que se le ha dado, se conocerá fácilmente que ella, y su uso privativo con exclusión de los demás ganados, ha sido el primero y más principal origen de todo el mal que se experimenta... Como mucha parte de las dehesas son de propios y arbitrios de iglesias y otras comunidades, que debían o acostumbraban subhastar sus arrendamientos, se seguía la facilidad de que los trashumantes alenguasen (és a dir, simplement fessin qualsevol postura a la subhasta) todos los pastos de esta naturaleza y consiguiesen lo que llaman posesión. Si por otra parte el dueño particular de la dehesa, con subhasta o sin ella, no la quería dar al trashumante ni admitir el precio o postura, reclamaba el ganadero la posesión en el primer Concejo (de la Mesta); con esto pretendía haberla adquirido, como si sus ganados la pastasen actualmente. Además de esto, lograron los trashumantes provisión en 17 de agosto de 1726 para que precisamente se les admitiesen las posturas que hiciesen en los pastos que se arrendasen, con lo que tenían la puerta abierta, a pesar de los dueños, para alenguar y adquirir posesión en quantas dehesas hubiese en el continente de España. Después del alenguamiento, prevenía la ley u ordenanza de los trashumantes que en pastando un invernadero o veranadero adquiriesen posesión. También pretendían y conseguían los trashumantes que aunque fuesen acogidos en una dehesa por pura gracia del que la

disfrutase, ganasen posesión contra todos, menos contra el que los acogió. **Luego se seguía a todo esto que pasase la posesión con el ganado y de estos principios nació una multitud de medios que ha sugerido el interés o la necesidad de los mismos trashumantes, para adquirir posesiones...**”

El dictamen de Floridablanca continua blasmant enèrgicament la usurpació de la possessió perpetrada per els ramaders a força de convertir maliciosament un dret de pas en una possessió molt pròxima a la propietat. Ja veiem que aquest joc de mans fou denunciat, impugnat i refutat fa segles.

Distinció immemorial entre l'aprofitament per un comú de pastures, llenyes i similars i la propietat d'un altre comú sobre els terrenys corresponents.

A l'esmentada recopilació d'estudis del Professor Font Rius, i sota l'indicat epígraf de “Elaboración de una personalidad jurídico-pública en la comunidad vecinal”, es fa referència, com ja hem valorat al punt anterior, a que van contribuir a “la creación de esta conciencia comunal... las modalidades bastante usuales en los medios rurales y montañoses de posesión o aprovechamiento comunal de tierras y sobre todo de pastos, bosques, aguas, etc. de un término o lugar por parte de la totalidad de sus moradores. Esta pertenencia y disfrute obligaba a unas gestiones y actividades por parte del grupo vecinal en orden a su regulación, vigilancia, defensa frente al exterior, etc.” No hi cap dubte de que aquests aprofitaments comunals –dels quals hem parlat ja i seguirem parlant més endavant– van ajudar a la creació de les institucions veïnals que els regissin.

Succeïx però que els aprofitaments comunals són a la Història del Dret una cosa i la propietat comunal de les terres on rauen els béns en qüestió n'és una altra, perquè els aprofitaments comunals es practiquen a vegades en la propietat privada d'altri o en les terres d'un altre comú o municipi sense interferir en res més. B. Alart, en el seu famós recull de *Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe. siècle jusqu'à l'an 1660*, (Perpignan, 1874), dóna, per exemple, notícia de que l'infant Jaume, el 22 de juliol de 1268, va prohibir als veïns de Vilafranca de Conflent que enviessin llurs ramats a pasturar a unes muntanyes que antigament havien sigut de domini reial però més

tard havien estat venudes a l'abadia de Fontfreda, la qual es queixava d'aquella intrusió.

En canvi, el mateix llibre porta un document, datat el 7 de novembre del mateix any 1268, on els senyors del terme de Camps arrenden perpètuament, és a dir cedeixen en la pràctica, als Templers el dret d'herbatge en dit lloc a l'ensem que els veïns tindran dret d'agafar-hi llenya i fusta. Els propietaris venedors només alienen aquells drets concrets i es mantenen en els drets jurisdiccionals i òbviamment en la propietat.

L'aprofitament municipal de pastures, llenya, etc. a vegades en terra d'altri, es fa palesa amb molta claredat quan hom repassa les actuacions de l'antic Consell Municipal de Barcelona en tal matèria. Recordem que el subministrament de carn era un monopoli de dita ciutat, és a dir estava municipalitzat, per la qual raó tots els aspectes de l'explotació càrnica tenien incidència directa en la hisenda municipal, i eren portats amb gran cura.

Sense que calgui aprofundir en l'anàlisi de cada acte, en tindrem prou amb els epígrafs que dona Bruniquer a les seves *Rúbriques* per a veure el capteniment d'un municipi típic en tal matèria. Centrant-nos en una època semblant a la de la Concòrdia andorrana de 1672, trobarem que el volum IV de les *Rúbriques* (Barcelona, 1915) ens fa memòria, entre altres, de les següents actuacions barcelonines, demostratives de la preocupació del Municipi per el bon ordre de les pastures pròpies i les d'altri, sovint arrendades:

“A 8 y 16 de juny de 1490, relació en Consell de com havien fet mollons dels pasturatges y els havien revocats.

A 19 de febrer de 1540, se visuraren las terras y emprius de la ciutat.

A 30 de agost 1584, los Consellers ordenaren als Obrers anassen al Prat y visurassen y designassen las terras amb experts, conforme les Ordinacions de l'any 1555.

A 16 de juliol 1628, en registre de Cridas, fol.36, cridas acerca las pasturas.

A 16 de juliol 1632, en registre de Cridas, fol.165, crida ab la qual se mana que per provisió de las carnicerías foranas nos pugan tenir sino setanta caps de bestiar per quiscuna.

A 29 de octubre 1635, concòrdia entre la present ciutat y Joseph Vendrell acerca de terras que la ciutat pretenia eren de pasturatge, que eren sota lo Mas Bergalló a la marina, a la part de llevant, y de nou taulas de carnicería a la major que eren de Bergalló, cedint en favor de la ciutat las taulas y en favor de dit Vendrell las terras, com en la concòrdia en lo Manual.

A 24 de mars 1640, lo Consell de Cent delibera fitar las pasturas posant mollons ab las armas de la ciutat.

A 3 y 4 de mars 1643, en Consell de Cent se tracta de fitar las herbas y pasturas de la present ciutat y a 8 de maig fou deliberat pagar 147 ll.2 s. per lo gasto de ditas fitas.

A 5 de juliol 1645, en Consell se troba que la ciutat seguia dos causas per rahó de las pasturas de las herbas de la ciutat té en las terras del Prat, y a 20 de octubre, en Consell de Cent, se tractà lo mateix y a 28 de noembre los Consellers deliberaren pagar 30 lliures per las dietas del regent la Vegueria y del sindich de la ciutat per anar en dita parròquia del Prat per a fer certs manaments penals y altres procehiments contra los jurats de dita parròquia, y a 1 de setembre 1646, en Consell de Cent, se trobà una relació en orde a ditas pasturas, y a 20 de maig 1647, fou deliberat pagar 75 lliures per lo salari de la sentència de una de ditas causas, y a 4 de juny en Consell se tractà de arrendar la carnicería de la parròquia de Sant Pere y Sant Pau del Prat, ates lo gran benefici se considera ha de redundar a la present ciutat per ocasió de tenir herbas per las pasturas del blat de la present ciutat.

A 28 de maig 1648, en Consell de Cent, se tractà de las pasturas del bestiar de la ciutat, las quals distan des de Mongat a Castelldefels.

A 30 de juny 1648, en Consell se tractà de la concòrdia y lo arrendament firmat per la ciutat als jurats de l'Hospitalet sobre las herbas o pasturas del bestiar de la ciutat y a 3 de juliol fou deliberat pagar 350 lliures per dita rahó.

A 16 de juny 1654, los Consellers deliberaren comprar per aquest any las herbas del Prat per servey y sustento del bestiar de la present ciutat, y a 1 de agost, en Consell, se tractà lo mateix.

A 21 y 29 de janer 1661, en Consell se tractà de una aprehensió de moltons de la ciutat han fet los de l'Hospitalet per rahó de las pasturas.

A 9 de noembre 1665, en Consell apar que se feu enquesta criminal contra el Magn. Hugo de Sanjoan, donsell, y son majordom, per haver fet fer per dit majordom aprehensió de un ramat de bestiar del terme de Moncada, baronía de esta ciutat, y de sa pròpria authoritat haverlo aportat o fet aportar a la guarda de Sant Andreu de Palomar.

A 3 de octubre de 1675, en Consell se tractà del desman succehí en lo baluart de Santa Madrona, per ocasió del trànsit que lo bestiar de la ciutat volia fer per lo vall

(fossat) de la ciutat contra las murallas.

A 9 de noembre 1676, en Consell de Cent se tractà del dret té la ciutat en orde a las herbas y pasturas que serveixen per lo bestiar de la ciutat ab inserta de un memorial en dret y a 26, en Consell de Cent, se tractà lo mateix, y a 5 de abril, en Consell de Cent, se tractà lo mateix.

A 15 de abril 1681, en Consell se tractà de las herbas y pasturas de l'Hospitalet y del Prat, y a 18, 26 y 29, en Consell, se tractà lo mateix, etc. etc.

A 24 de mars 1711, en Consell de Cent, se tractà de concordar las causas ab los terratinents del Prat sobre las pasturas del bestiar de la ciutat.

De totes aquestes anotacions, i altres mil que hom vulgui recollir en la documentació municipal barcelonina o de qualsevol comú de l'àrea catalana, es dedueix que cap municipi va pensar mai que el simple aprofitament dels herbatges aliens fos una possessió que donés accés a la propietat de la terra. Per la mateixa raó veiem els consellers de Barcelona preocupats de tenir clars els seus títols per a aprofitar amb fonament i formalitat les finques d'altri, igual que vetllen per a que ningú abusi de les terres de propietat o jurisdicció municipal de Barcelona.

Resulta doncs usual i normal que un municipi permeti als veïns d'un altre, o a la corporació que els representa, que en el seu territori exerceixin un aprofitament concret, que habitualment hom especifica amb cura, tant en temps com en identificació. Si anem a l'estudi d'Alejandro Nieto sobre els *Bienes comunales*, trobarem, a la p.380 i ss., la consideració del fenòmen concret "de unos beneficiarios que no son vecinos de un solo municipio sino de varios, comunidad de varios pueblos en una palabra. Recordando la terminología de los juristas clásicos napolitanos (Trifone),"comunio

pasquarum et aquarum inter finitimas universitates, o ius communionis inter quasdam universitates quarum demania inter communia sunt...”; es fácil distinguirlo de los bienes comunales típicos y de las servidumbres y comunidades desarrolladas ya... La localización geográfica de los bienes no coincide, o puede no coincidir, con el domicilio administrativo de los beneficiarios, ya que éstos proceden de varios entes locales...; en las comunidades de varios pueblos los derechos de todos ellos, así como los de sus vecinos, se articulan en una comunidad especialísima que no es una persona jurídica...”

El discurs del professor Nieto en la matèria és més dilatat i conté, entre altres, l’afirmació de que “si se trata de bienes públicos (supuesto que puede encajarse en el art. 601 C.c.) es una servidumbre ejercida en comunidad... Para los vecinos de este pueblo existe una comunidad en sentido propio, pero para los vecinos de los otros pueblos se trata de una servidumbre...” etc.